

Dr. Irk Ferenc /főmunkatárs, OKKRI/:

A GONDATLAN BÜNÖZÉS KRIMINÁLSZOCIOLÓGIAI
PROBLÉMÁI

Tisztelt Közgyűlés! Tisztelt Elnökség!

A társadalmi-gazdasági változások és a gondatlan bűnözés néhány időszerű összefüggéséről kívánok szólni. Ez annál aktuálisabb, mert az utóbbi években egyrészt mindkét területen kedvezőtlen változásoknak lehetünk tanúi; másrészt ma már az ismeretek olymértékben halmozódtak fel, hogy nemcsak a kölcsönhatások ténye nyilvánvaló, de azok sokoldalú értelmezése is lehetséges.

A gondatlan bűnözést szűkebb vagy tágabb körben közelíthetjük meg. Az első esetben figyelmünket kizárólag a hatályos Büntető Törvénykönyv által büntetendőnek nyilvánított cselekményekre, valamint azok résztvevőire összpontosítjuk. A második esetben tekintetbe vesszük azokat a deviáns cselekményeket és szereplőiket is, amelyek az első körből kimaradtak, de amelyek azokkal szoros összefüggésben vannak.

I.

A gondatlan vétségek többféleképpen csoportosíthatók. Az elkövetési formákat tekintve többségük az élet, a testi épség, az egészség ellen irányul. E körbe tartoznak az összes gondatlan bűncselekmények mintegy 80 %-át kitevő közlekedési vétségek. A második nagy csoportot a szocialista gazdálkodást sértő és a vagyon elleni bűncselekmények képezik. A harmadikba sorolhatók a természetes és jogi személyek ellen irányuló, az előző két kategóriába nem tartozó cselekmények.

Egy másik lehetséges csoportosítás szerint külön-külön tárgyalhatók a baleseti jellegű, az

élet, testi épség és az egészség ellen irányuló egyéb, valamint a tulajdont sértő, de nem baleseti cselekmények.

Ez utóbbi kategorizálás azért látszik célszerűnek, mert a bűncselekmények alapjául szolgáló jelenségek megvalósulási területeit tartja elsősorban szem előtt. Becslések alapján vélemezhető, hogy a gondatlan bűncselekményeknek mintegy 90-95 %-a valamilyen baleset jogi viszatükroöződése.

A bűnüldöző hatóságok által nyilvántartott gondatlan bűncselekményeknek az összbűnözésen belüli száma és aránya viszonylag szerény, a kodifikációs változásokkal is összefüggést mutatva, az utóbbi 20 évben mindössze 4-8 %-kal részesedik. /1985-ben az 5 813 gondatlan vétség a bűncselekmények 3,5 %-át képviselte./

Gondatlanságból elkövetett bűncselekmények száma 1980-ban és 1984-ben az egységes rendőrségi-ügyészségi statisztika szerint:

A cselekmény megnevezése	Btk.§	A cselekmény száma	
		1980	1984
Emberölés	166.§/4/	59	45
Súlyos testi sértés	170.§/6/	404	448
Foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés			
Alapeset	171.§/1/	141	135
Maradandó fogy., súlyos egészségromlás, tömegszerencsétlenség	171.§/2/a/	61	54
Halált okozó	171.§/2/b/	85	90
Kettőnél több ember halála, halálos tömegszerencsétlenség	171.§/2/c/	1	2

Közlekedés biztonsága elleni bűncselekmény	184.§/3/		
Vasúti		14	29
Légi, vízi		0	1
Közúti		20	51
Vasúti, légi vagy vízi közlekedés veszélyeztetése	185.§/3/		
Vasúti		30	25
Légi		4	3
Vízi		10	2
Közúti baleset okozása			
Alapeset	187.§/1/	3023	3324
Maradandó fogyatékos- ság, súlyos egészségrom- lás, tömegszerencsétlen- ség	187.§/2/a/	219	206
Halált okozó	187.§/2/b/	564	528
Kettőnél több ember halála, halálos tömegszeren- csétlenség	187.§/2/c/	18	22
Családi állás megvál- toztatása	193.§/3/	0	0
Államtitoksértés	221.§/3/	2	0
Hamis vád	234.§	48	37
Hamis tanúzás	238.§/6/	12	5
Közveszélyokozás	259.§/4/	15	22
Közérdekű üzem működésé- nek megzavarása	260.§/3/	3	11
Közokirat-hamisítás	274.§/2/	12	23
Visszaélés ártalmas közfogyasztási cikkel	279.§/3/	2	0
Környezetkárosítás	280.§/3/	0	0

ermészetkárosítás	281.§/3/	0	3
Gazdálkodási kötelesség megszegése	287.§/1/	0	0
Rossz minőségű termék orgalombahozatala	292.§/2/	0	0
nőség hamis tanúsítása	295.§/2/	0	0
Árdrágítás	301.§/4/	30	8
Közellátás veszélyeztetése	303.§/3/	0	1
Devizagazdálkodás megsértése	309.§/5/	1	2
Hanyag kezelés	320.§/1/-/2/	210	267
Rongálás	324.§/6/	113	181
Gondatlan bűncselekmény			
s s z e s e n :		5101	5525

A gondatlan bűnözésnek az összűnözésen belül részarány-csökkenéséhez három megjegyzést űzők:

a/ Az 1978. évi Btk-kodifikáció által, hogy a korábbi felfogástól eltérően egyrészt az tias állapotban történő balesetokozást szándé- os bűncselekménynek minősítette; másrészt a könnyű testi sérüléssel és közvetlen veszély oko- zásával járó tetteket száműzte a büntetőjogi büntetéssel fenyegetendű cselekmények köréből: a gondatlan bűncselekmények legnagyobb csoport- jánál jelentős csökkenést idézett elő.

b/ Mivel a gondatlan bűncselekmények számá- nak alakulását a legnagyobb mértékben a közleke- dési bűncselekmények befolyásolják: a közlekedési baleseti helyzet alakulása döntően határozza meg az egész, most tárgyalt bűncselekményi kör sta- tisztkai mozgását.

c/ Az a tény, hogy a gondatlan bűnözésnek az összűnözésen belűli aránya egyre kisebb, nem feltételezi automatikusan azt, hogy e cselekmé-

nyek száma is csökken. Ennek oka az is lehet, /miként ez az utóbbi néhány évben tényszerűen is megállapítható/ hogy az összbünyözésben szám-szerűen nagy súllyal szereplő bünycselekmények mennyiségének növekedésénél kisebb mértékben emelkedik a gondatlan bünycselekmények száma. /Igy pl. 1984-1985 között az összbünyözés egészében 5,6 %-kal növekedett, ezen belül a gondatlan bünycselekmények száma viszont csak 5,2 %-kal. Abszolút számokban ez azonban azt jelenti, hogy míg az ismertté vált közvadás bünycselekmények száma csaknem 8.800-zal, addig a gondatlan bünycselekmények száma még 300-zal sem emelkedett./

Utalni kell azonban arra, hogy a gondatlan bünycselekmények körében is jelentős latenciával kell számolnunk. Amíg a közlekedés körében a felderítés megközelíti a jogilag bünytetendőknek nyilvánított tettesek csaknem 100 %-át, addig az üzemi, de különösen a háztartási balesetek köréből a cselekményeknek csupán töredéke jut a hatóság tudomására. Az irányadó bünytetőjogi szabályozástól eltérően az utóbb említett területeken általában csak a legsúlyosabb következmények beállta során - és akkor is csak viszonylag ritkán - indul meg a bünytető eljárás. A megállapítást jól igazolja az a tény, hogy 1985-ben, amíg a 19 563 személyi sérüléses közúti közlekedési baleset részesei közül 2 617 személyt ítelt el jogerősen a bíróság, addig a mintegy öt és fél-szer ennyi üzemi baleset során mindössze 61 személy elítélésére került sor.

A gondatlan vétségek számos egyéb esetben is csak elvétve indul bünytető eljárás. Ilyen pl. a vásárlók megkárosítása, valamint a természet-és környezetkárosítás. Épp ezért ma még a gondatlan bünyözésből hosszú távon fakadó anyagi veszteségeket, az emberéletben, testi épségben, egészségben okozott és elvileg mérhető, továbbá a társadalom előrehaladását visszafogó tudati, erkölcsi és egyéb károkat nagyságrendileg sem tudjuk megítélni, bár bizonyos, hogy hosszú távon ez utóbbiak a jelentősebbek.

Erre azért szükséges felhívni a figyelmet,

mert az okozott kár feltehetően igen jelentős. Így pl., részben a regisztrált, részben a latens gondatlan bűncselekmények tartományába sorolható balesetek kockázatelemzése során kitűnt, hogy míg a közlekedési balesetektől évente származó tiszta népgazdasági veszteség 5-6 milliárd forint,¹ addig ez a kár az üzemi balesetek körében 26-29, a háztartási baleseteknél 180-200 milliárd forint. A balesetek egész területén 210-240 milliárd forint a becsült évi veszteség.² A nyilvántartott gondatlan bűncselekmények körében, a közvetlen és mérhető károk összege különösen a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények körében jelentős: eléri, sőt időnként meghaladja a bűncselekmények által okozott kárösszeg 50 %-át.³ Az összes társadalmi tulajdon ellen irányuló bűncselekmények mintegy 2 %-át reprezentáló gondatlan alakzat által előidézett kár összege pedig a társadalmi tulajdonban okozott károknak mintegy 20-30 %-át teszi ki.⁴ Ez az arány olykor még kedvezőtlenebb. Így pl. 1982-ben a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények 1,5 %-át kitevő gondatlan vétségek a kárkövetkezmények 76,5 %-át idézték elő. Ehhez járulnak a pénzben ki nem fejezhető súlyos következmények.

II.

A kriminálszociológiai megközelítés egyik fő feladata annak bemutatása, hogy a társadalom és a deviáns viselkedést tanúsító egyén között milyen determináló tényezők játszzák a legfontosabb szerepet. Ilymódon kaphatunk választ arra a fontos kérdésre, hogy a társadalomban meglévő zavarok közül melyek és miként befolyásolják az egyéni döntést, a cselekvést.

Axiómaként elfogadásra javaslom azt a megállapítást, amely szerint minden emberi cselekvés szükségletet elégít ki. Ebben az esetben célszerű megvizsgálnunk, hogy milyen tényezők determinálják leginkább az egyéni szükségletet; valamint, hogy milyen lényeges láncszemek épülnek be a szükséglet és a cselekvés közé. Így kaphatjuk meg a tett determinációs modelljét.

Ezt a modellt kell a későbbiek során a gondatlan tett speciális determináló tényezőivel kitölteni.

Ahhoz, hogy a szükségletkielégítés és a tett közötti kapcsolat érthető és magyarázható legyen, elsőként célszerű megvizsgálnunk, hogy melyek azok a tényezők, amelyek az egyénnek a szükségleteit a legdöntőbb mértékben befolyásolják. Ezt megelőzően azonban szót kell ejtenünk arról is, hogy mit tekintünk szükségletnek.

A szükséglet valamely organizmusnak, emberi személyiségnek, szociális csoportnak, a társadalom egészének az az állapota, amely kifejezi függésüket lét- és fejlődésfeltételeik objektív tartalmától és úgy jelenik meg, mint aktivitásuk különféle formáinak forrása.⁵

Ezzel kapcsolatban két megjegyzést tesztek:

a/ Meg kell egymástól különböztetni egyrészt a társadalom hosszútávú fejlődését elősegítő pozitív, másrészt e fejlődést gátló negatív szükségleteket. Előfordulhat, hogy a társadalom, a fejlődése szempontjából lényeges szükségleteket /pl. az értelmiség anyagi megbecsülése/ nem ismeri fel, az egyes szükségleteket rosszul rangsorolja /pl. az élet védelmét a dologi javak mögé szorítja/, illetve adott időben bizonyos szükségleteket rossz előjellel lát el /pl. a mennyiség előnyben részesítése a minőség rovására/.

b/ Eltérhet egymástól az objektíve helyes, és a szubjektíve pozitívként megélt szükséglet. Előfordulhat, hogy az emberek jelentős részénél a szubjektíve helyesnek vélt szükséglet objektíve helytelen, de mivel ez a tény széles körben nem ismert, ezért megegyezik a társadalomban uralkodó szükségletpreferenciával. /Pl. potenciális környezetkárosító energiaforrások megítélése./

A szükségleteket a társadalom termeli és elosztási rendszerének megfelelően elégíti ki. A szükségletkielégítés szempontjából alacsonyabb és magasabb rendű szükségleteket különböztetünk meg.

A szükséglet-determinánsok két fő csoportba sorolhatók: az egyikbe azok tartoznak, amelyek

gazdaságilag-társadalmilag objektívek és a jelenben gyökereznek; a másikba azok, amelyek társadalmilag és történelmileg objektívek és a múltból fakadnak.

A múlt és a jelen szükségletei közötti összekötő kapocs szerepét a kultúra tölti be. A kultúrán keresztül tartanak kapcsolatot mind a különböző nemzedékek, mind egy-egy nemzedéken belül egyrészt a különböző társadalmi rétegek egymással és a társadalommal, másrészt az egyén a társadalommal. Épp ezért iránymutatónak fogadható el az a meghatározás, amely szerint a kultúra mindazon ismeretelemek, értékek, szellemi és érzelmi beidegződések, viselkedési modellek és sémák, szokások és hiedelmek összessége, amelyeket a személyiség az őt felnevelő közegben, a szocializáció folyamán részint megfigyelhető módon, részint észrevétlen módon magába sziv. ⁶

A szükségletek a tettet nem közvetlenül, hanem bizonyos közvetítőkön keresztül szabályozzák. Ezek a közvetítők kölcsönösen hatnak egymásra, és a szubjektíválódott szükségletekre is visszahatnak. Ezek közül kiemelt szerep jut az érdekeknek - ismét kettős: objektív és szubjektíválódott formában. Az érdekeket épp ezért úgy határozhatjuk meg, mint az egyén vagy közösség célra, szükséglete tárgyára irányuló viszonyát.

Az érdekek a gondatlan bűncselekmények körében a szándékos bűncselekményektől eltérő módon jutnak szóhoz. A gondatlan cselekményekre az jellemző, hogy a cselekvési hiba vagy annak legkisebb és legfontosabb egysége: a hibás döntés nem arra a cselekvésre irányul, amellyel az adott szükséglet - az érdekek érvényesítése útján - kielégítésre kerülhet. E körben általában valamilyen társadalmi szempontból jó, vagy közömbös cél érdekében történik - rossz módon - a szükséglet kielégítése, ennek során az érdekek érvényesítése.

Már az előzőek során láttuk, hogy az értékek szintúgy szerepet játszanak - mégha nem is közvetlenül - ebben a szükséglettől a tettig vezető láncolatban.

Az értékek a környező világ objektumainak

speciálisan társadalmi meghatározottságai, amelyek kifejezik a tárgyak pozitív vagy negatív jelentőségét az ember és a társadalom számára. A szubjektumhoz, azaz az emberhez való viszonyukban az értékek az érdekek tárgyai.⁷ Bizonyítottnak tekinthető, hogy végső fokon a társadalom alapvető szükségletei határozzák meg mind az értékek kialakulását, mind az értékrendek történelmi változásait.⁸ Általánosan elfogadott, hogy a gyakorlatilag preferált érdekek értékteremtő kategóriák.⁹ Az értékek egyik fő csoportja: a közösségi szabályozó értékek azonosak a normákkal.¹⁰ Amennyiben ezek a normák nemcsak hivatottak szabályozni a közösséget, hanem ezt ténylegesen teszik is: a norma a szokás szintjére van emelve.¹¹

Az értékrend - akár egyetlen társadalmat vizsgálunk, akár különböző társadalmakat hasonlítunk össze - szoros kapcsolatot mutat a gondatlan deviancia jellegével, mértékével, a gondatlan tett egyik legfőbb magyarázó tényezőjét jelenti. A társadalmilag vagy a társadalom bizonyos rétegein belül - a társadalom hosszú távú fejlődése szempontjából - hibásan rangsorolt értékek, azaz a helytelen értékrend a tudattalan szférájában befolyásolja egy adott szituációban a döntést, méghozzá a helytelen irányba. De a torz értékrend visszahat a szükségletekre és az érdekekre, ezek érvényesítési módjára is.

Az egyéni szükségletek, a felismert érdekek és az egyéni értékrend a társadalom hosszú távú érdekeivel megegyezhetnek. Amennyiben a tettben ez tükröződik vissza: a tettet pozitívként kell /vagy legalábbis kellene/ megítélnünk. Amennyiben a társadalom hosszú távú érdekei az egyén által kifejezésre juttatott érdekeivel szembe kerülnek: a tett negatív megítélés alá kell eszen.

Esetenként előfordulhat, hogy a társadalom különböző szintjein irányítási feladatokra felhatalmazott személyek, intézmények nem, vagy rosszul ismerik fel a társadalom szükségleteit, s ennek következtében az egyén tettet helytelenül itélik meg. Ilyen esetben előadódhat, hogy

az aktuálisan negatív megítélésre kerülő tett hosszú távon a társadalom érdekeit szolgálja, ami a későbbiek során igen gyakran nyilvánvalóvá is válik.

Az előzőekben említett magatartási determinánsok egy-egy konkrét szituációban meghatározzák az egyén beállítódását. A beállítódás a gondatlanság pszichés rendszerének egyik központi kategóriája. A beállítódás elmélet szerint létezik egy láthatatlan "híd" a tudatos élmények bizonyos formái és az objektív viselkedés között, amelyet a gruz pszichológiai iskola képviselői tudattalan, vagy impulzív beállítódásnak neveztek el. A környezet ingereire adott válasz ettől kezdve tér el alapvetően a szándékos és a gondatlan bűnelkövetés körében. A szándékos bűnelkövetés esetében a beállítás objektíválódik. Az egyénben a normaszegés alapjául szolgáló érdekek - a motivumokon és a célkitűzéseken keresztül - tudatosulnak s épp ezért a döntés és a cselekvés is mindig tudatos. A gondatlan bűnelkövetés legszélesebb körben megvalósuló eseteiben épp a tudatosság mozzanata hiányzik; a döntés az impulzív beállítódás közvetítésével születik meg. Csupán az esetek egy kisebb részében beszélhetünk a tudatosság mozzanatáról. Az egyéni célkitűzés azonban ilyenkor sem irányul a társadalom szempontjából potenciálisan káros következmény megvalósítására.

Az emberi tett korántsem teljeskörűen bemutatott determinációs modelljének ismeretében most arra a kérdésre keressük meg a választ, hogy a gondatlan bűnözés hátterében milyen - a társadalom hosszú távú fejlődése szempontjából - negatív jelenségek játszzák a legfontosabb szerepet.

Ahhoz, hogy a gondatlan bűnelkövetést megérthessük, determináló tényezőit helyesen értékelhessük, történeti visszatekintésre van szükség. Fel kell tárunk társadalmunk alakulásának azokat a negatív kísérőjelenségeit, amelyek közvetlenül vagy közvetve hatást gyakorolnak az egyéni szükségletek, érdekek, értékrend olyan jellegű hibáira, torzulásaira, amelyek általában

egyéb kedvezőtlen körülmények hatására a hibás beállítódásban, ennek folytán a rossz döntésben és cselekvésben meghatározó szerepet játszanak.

E negatív jelenségek egy része jelenlegi társadalmi rendszerünktől független; legalábbis olyan értelemben, hogy nem tekinthető az 1945-től kezdődő időszak társadalmi-gazdasági változásai következményének. Ezekért a hibákért a felelőséget csak olyan értelemben vállalhatjuk, hogy az elmúlt 40 év alatt még nem sikerült azokat felszámolni. A negatívumok második része a jelenlegi társadalmi rendszer hibáiból és ellentmondásaiból fakad.

Szociológiai megállapítás, hogy hazánkban az emberi élet értéke hagyományosan a dologi javak mögé szorult.¹² A hátrányos helyzetűek fennmaradásuk érdekében erejüket, egészségüket mindig hajlandók voltak feláldozni a pusztá létük alapját biztosító anyagi javak megszerzése érdekében. Nemcsak a marxizmus klasszikusai, hanem a magyar szociográfusok is már a múlt század második felétől folyamatosan számolnak be¹³ egyrészt arról, hogy a balesetek ellen óvó, az emberi élet, egészség védelmét szolgáló intézkedések az ipari termelés során alig játszanak szerepet; másrészt arról, hogy a munkások műveltségére folytán ott is igyekeznek a munkásvédelmi intézkedéseket kijátszani, ahol a szabályok betartása hatásos védelmet nyújthatna.

A második világháborút követő kezdeti időszak körülményei nem kedveztek e szemlélet megváltozásának. A 40-es évek végétől induló voluntarista társadalom- és gazdaságirányítás pedig e hagyományokat nemhogy megszüntette volna, de számos intézkedésével kifejezetten megerősítette. Ennek a társadalompolitikának a következményei számos vonatkozásban máig jól kitapinthatók. Ez a hibás társadalomirányítás szabott az egyén és a társadalom fejlődésének olyan irányt és alkalmazott elképzelései megvalósítása érdekében olyan eszközöket, amelyek következményeikben törvényszerűen vezettek el a napjainkban is tapasztalható kedvezőtlen jelenségekhez.

A gondatlan magatartást elsősorban két

tényező segítette elő. Az egyik gyakorlati beavatkozás: éspedig az érintettek tudati változásának tempóját messze meghaladó életmódváltozás. A mobilitás kedvezőtlen kísérőjelenségei annyira közismertek, hogy bővebben nem kell róluk szólni. Az elidegenedésnek a gondatlan bűnözés szempontjából releváns megnyilatkozása a nemtörődömség, a másik egyén érdekeinek csakúgy, mint a nagyobb közösség érdekeinek figyelmen kívül hagyása. Esetünkben ez legalábbis a tudattalan szférájában befolyásolja a döntési-cselekvési mechanizmust, ami ahhoz vezet, hogy a partnerkapcsolatokon alapuló tettek nélkülözik a bizalmat, a másik érdekeinek figyelembevételét. Ez különösen olyan területeken jelent veszélyt, ahol a normatérítés következményeinek elhárítása csak az érintettek kooperációja útján lehetséges. A bizalmatlanságot, az elidegenítést elősegíti a hazánkban ma már olykor intézményi szintre emelt felelőtlenség. Az a gyakorlat, amely napjainkban általánosan elfogadott érdekérvényesítési módnak számít és amely - általában a hiányba, a szervezetlenségbe, a jogi szabályok útvesztőibe és számos egyéb tényezőbe kapaszkodva - problémamegoldási módnak tekinti a felelősség áthárítását a másik félre, de legalábbis a felelősség vállalásának elutasítását. Az emberek - a követeendőnek állított minta láttán - már egész viselkedési stratégiájukat oly módon tervezik meg, hogy ha hibáznak, pontosan tudják hogyan /esetleg még azt is, hogy kire/ kell a felelősséget nyomban és a siker reményében áthárítani.

A másik tényező kifejezetten ideológiai: a korlátlan lehetőségek víziója. Ezt a hatalom által felfestett álomképet különösen a 40 év előtti hátrányos helyzetűek jelentős része hitte valóságnak. Máiig ható következménye pedig az, hogy még amikor fokozatosan nyilvánvalóvá is vált ennek az ideológiának a hamissága: számosan - háttérben a korábbi társadalmi rendszerből hozott hibás értékrenddel - erejüket messze meghaladóan tették és tesznek kísérletet elképzeléseik megvalósítására, még akkor is, amikor ez az erőfeszítés az emberek túlnyomó többsége számára

egyre kilátástalanabbá válik, s mind gyakrabban vezet a szervezet teljes kimerüléséhez, ami a balesetek egyik legfőbb kockázati tényezője.

A munkás - hogy az általa kitűzött célt megvalósíthassa - már munkahelyén "alkalmazkodik". A főmunkaidőn kívüli teljesítmény biztosítása céljából munkaerejét nemcsak a jól ismert munkalassítással próbálja meg tartalékolni. Gyakran mellőzi a védőberendezések használatát, szegi meg a munkavédelmi előírásokat. Ezek ugyanis többnyire csökkentik az időegységre számított teljesítményt. Sok okra /igy pl. a ma még sokhelyütt tapasztalható túlfoglalkoztatásra - ami valójában létszámfelesleget vagy rejtett munkaerőfelesleg miatti látszólagos munkaerőhiányt leplez -, vagy a kizárólag teljesítmény-centrikus, tervszemléletű gazdaságpolitikára, avagy a szervezetlenség miatti rapszódikus munkamódra/visszavezethetően a munkahelyeken sokszor nem követelik meg az alapvető biztonsági előírások folyamatos betartását. A "szabadidőben" egyre gyakoribbá váló munkavégzés során - ahol részint az előírások hiányosak, részint a szabályok betartása kevésbé ellenőrizhető - a főmunkahelyen rögzült helytelen beállítódás súlyos következmények lehetséges forrása. Ehhez járul az a kedvezőtlen helyzet, hogy egyre többen kénytelenek olyan veszélyforrásokkal együtt élni és dolgozni, amelyeket - képzettségük, munkájuk jellege miatt - nem ismerhetnek.

Napjainkban ugyancsak közismert, hogy az elmúlt 40 év alatt még a világháború előtti fogalomrendszer szerinti többszörösen hátrányos helyzetűek körét sem sikerült teljes mértékben felszámolni. Még ma is sokan élnek olyan életkörülmények között, amelyek az átlagnál kedvezőbb feltételeket biztosítanak a gondatlan magatartás súlyos következményeinek megvalósulásához. A népesség egy része az 50-60 év előtti hátrányos helyzetét konzerválta. A társadalom előrehaladásától mind tudatát, mind objektív körülményeit tekintve jórészt teljesen leszakadt, képtelen a társadalom nagyobb része által támasztott gondossági követelményeknek ele-

get tenni. A társadalom túlnyomó többsége számára ma már jórészt ismeretlenek azok a veszélyforrások, amelyek e népesség gondatlan bűncselekményeinek szituatív körülményei között a legfőbb szerepet játsszák. A városi ember számára ismeretlenek, vagy már-már elfelejtettek a tűz, a forró víz veszélyei. Különösen a végzetes gyermekbalesetekre jellemző, hogy azok a társadalom többsége számára már biztosított életkörülmények között meg sem történhetnének. Az emberek zöme nem kénytelen félnapokra, a lakásba bezárva magukra hagyni a kisgyermeket, mert a tanyáról a városba kell mennie bevásárolni. Épp ezért a gyerekek többsége ma már nem tudja a házat magára gyújtani és ha a lakásban tüzeset következik be, nem kénytelen füstmérgezést szenvedni. A gyerekek napjainkban általában már nem tudnak a tüzhelyről levett és a földre tett forróvizes fazékba esni, mert a lakások többségében korszerű melegvíz-ellátás van.

A társadalom-, de méginkább a gazdaságirányításban az elmúlt 40 év során voltak olyan elképzelések, gyakorlati intézkedések, amelyek szintén hátráltatták az emberi gondosság fokozódását. A tervgazdálkodás - a kezdeti időszakban főként - kizárólag a mennyiségi szemléletet tartotta szem előtt. Háttérbe szorult, hogy a feszített termelési terv teljesítése érdekében milyen, az életet, a testi épséget vagy az egészséget veszélyeztető kockázat vállalására kényszerül az egyén.

A 60-as évek második felétől számíthatjuk az új gazdaság- és társadalomirányítási rendszer kezdetét, amely számos reform után mind a mai napig tart. Az újfajta ösztönzők folyamatos térhódítása a korábbitól eltérő hatalmi racionalitással a háttérben, újabb lökést adott annak a szemléletnek, amely az emberi élet, a testi épség, az egészség értékét a dologi javak, a gazdasági haszon mögé szorítja. A munkásvédelmi szempontból gyakran korszerűtlen melléküzemágak elszaporodása, a második gazdaság, a főmunkaidőn kívüli munkavégzési formák legalizálása a megtorpanó gazdasági fejlődésben csakúgy egyre inkább

kényszerítő szükségé vált, mint az ugyancsak központi döntés alapján egyes népgazdasági ágazatokban lakossági ellátási érdekekre hivatkozással elrendelt rendszeres túlórázás, vagy a szintúgy a gazdaságirányítás csúcán történt döntés nyomán kibontakozó családirház építési program. Társadalomirányítási szinten e döntéseknek az értékrendszerre, a torzultan megélt szükségletekre, az élet, testi épség, egészség sérelmére vagy veszélyeztetésére gyakorolt hatásáról még napjainkban is alig esik szó.

Számunkra nyilvánvaló, hogy az emberek jelentős része e változásokkal szemben tehetetlen. Ez pedig azt is jelenti, hogy az ebbe a körbe tartozó személy kénytelen képességeinek és tudásának meg nem felelő munkát végezni. A munkavégzés során jelentkező kedvezőtlen körülmények értékrendszerét negatív irányba befolyásolják és a tudata által közvetlenül nem szabályozott döntéseiben, cselekvéseiben is szerepet játszanak.

A társadalom fejlesztésének tervezése során még mindig gyakran háttérbe szorul a remélt előnyökkel együttjáró hátrányok figyelembe vétele. Ennek azonban hosszú távon az a következménye, hogy nemcsak a kívánt célok nem valósulhatnak meg maradéktalanul, de előfordulhat, hogy egyes területeken végülis az elszenvedett hátrány mértéke és minősége túlnő a tényleges előnyön. Különösen veszélyes a társadalmi lét és az egyéni tudat közötti törvényszerűségek jelentőségének lebecsülése.

Az előzőekben felvázolt összefüggések természetesen a szándékos bűnözés körében is szerepet játszanak. Lényeges eltérés azonban az, hogy míg ott a beállítódás a tudat kontrollja mellett vezet el a cselekvéshez, addig a gondatlan bűnözés keretei között az egyénre ható negatív tényezők jórészt a tudattalan szférájában maradvá segítik elő a rossz döntést, a helytelen tettet.

III.

Mielőtt a gondatlan bűnözés megelőzésének lehetséges területeiről szólnék, utalni kívánok

arra, hogy egyrészt a gondatlan bűnözés a társadalom zavarainak egyik - következményeiben fel-
 +ünő - megjelenési formája; másrészt, hogy a de-
 viáns magatartások csökkentése épp ezért két fő
 irányból látszik lehetségesnek. A prevenció
 egyik fajtája az egyéni szükségletek kielégíté-
 sének kell hogy kedvező objektív feltételeket
 biztosítson. A másik az egyénre, elsősorban an-
 nak értékrendszerére kell hogy pozitív hatást
 gyakoroljon.

Aligha szükséges bizonyítani, hogy a társa-
 dalom egészének működésében meglévő zavarokat a
 kriminálpolitika nem vagy csak igen korlátozott
 mértékben képes befolyásolni. Szerepe e tekin-
 tetben olyképp összegezhető, hogy ráirányítja a
 társadalom döntéshozóinak figyelmét bizonyos
 - más nézőpontból esetleg pozitívként értékelt -
 tendenciáknak a deviáns viselkedés megvalósulá-
 sát elősegítő negatív hatásaira.

A gondatlan bűnelkövetés visszaszorításának
 elsődleges feltétele, hogy a társadalom irányí-
 tói egy-egy döntés meghozatala előtt körültekintő-
 en végezzenek előny-hátrány elemzést, és ne
 csak a várható előnyt, hanem a kellő gondosság
 mellett váratlannak nem nevezhető hátrányokat is
 vegyék figyelembe. Ez annál inkább elvárható
 volna, mert gyakran nem kellene mást tenni, mint
 a hazánkénál gazdaságilag fejlettebb országok
 sikereit és kudarcait szemrevételezni, alaposan
 elemezni. Kétségtelen tény, hogy számos vonatko-
 zásban a fejlett tőkés országoktól eltérő úton
 járunk, azonban vannak olyan oksági kapcsolatok,
 amelyek a társadalmi rendszerek különbségeitől
 függetlenül érvényesek. Így pl. várható volt,
 hogy a motorizáció növekedésével együtt - ha
 megfelelő ellenlépések nem történnek - a baleset-
 tek száma is emelkedni fog; hogy az urbanizáció
 kedvezőtlen kísérőjelenségekkel fog társulni;
 hogy a munkavégzés módjában bekövetkező változá-
 sok a személyiség beállítódását bizonyos /is-
 mert/ módon kedvezőtlen irányba fogják átalaki-
 tani.

A balesetek körében a feladat tovább konk-
 retizálódik: legalább a tudomány adott fejlett-

sége mellett lehetséges költség-haszon elemzések elvégzésére sort kell keríteni. Ezzel összefüggésben fontos annak kiemelése, hogy vissza kell szorítani azt a szemléletet, amely kizárólag, vagy elsősorban egy adott teljesítmény elérését tűzi ki célul, azzal viszont nem, vagy alig törődik, hogy az eredmény érdekében tett erőfeszítés más területeken milyen károkat okozhat. Milyen láthattuk, ezek egy része pontosan /pl. az elvesztett emberéletek során felmerülő népgazdasági veszteséggel/ mérhető, míg más részük /pl. a hamis értékrend sugalmazásának hatása/, legalábbis mennyiségileg, mérhetetlen.

Az előny-hátrány elemzés vezérelvévé a társadalom hosszútávú érdekeinek védelmét kell tenni. A partikuláris és rövidtávú előnyöket és hátrányokat ezek függvényében kell értékelni.

A gondatlan bűnözés megelőzésénél fokozott mértékben szem előtt kell tartani, hogy a devianás viselkedés visszaszorítását elsődlegesen a helyes viselkedésre ösztönző, kedvező feltételek megteremtésével, illetve kiterjesztésével érhetjük el. Az emberi tudatra közvetlenül hatni kívánó erőfeszítések határfoka alacsony, eredményessége gyakran megkérdőjelezhető. Világosan látni kell, hogy a kötelességszegés determinánsai a legszorosabb kapcsolatot az emberi körülvevő környezettel mutatják. Épp ezért elsősorban nem a büntetéstől, még kevésbé a megtorló jellegű szankcióktól való félelem, hanem részint az egyén kötelességeinek teljesítését elősegítő szituatív, részint az egyén normakövetési készségét támogató társadalmi feltételek biztosítaiják leginkább a normaszegő magatartástól való tartózkodást. E feltételek alakulásában kiemelt szerepet játszanak egyrészt a társadalom egészének, vagy egy-egy közösségének létét, életmódját és életminőségét meghatározó különböző szintű vezetői döntések, másrészt a közvetlen környezet befolyásoló hatása. A vezetés minden szintjén ösztönözni kell a felelősség vállalására. Csak ennek következményeképp javulhat a társadalmi döntések szempontjából alacsonyabb szinteken levők moralitása, csak így fejlődhet az emberek

értékrendszere. Minden embert elsősorban a társadalom érdekeivel egyező egyéni érdekeinek felismerésére kell fogékonnyá tenni, mert a normakövetés az egyéni érdek helyes felismerése útján érhető el a legeredményesebben.

Mind a társadalmi, mind a jogi /büntetőjogi/ megítélés szintjén az eredményes prevenció előfeltétele a tettnek és potenciális, vagy ténylegesen kárt okozó következményeinek helyes kezelése. Ennek alapja az a tény, hogy a normaszegés és a következmény súlyossága közötti kapcsolat általában laza s többnyire a normaszegéstől független körülmények determinálják mind a következmény létrejöttét, illetve elmaradását, mind a következmény súlyosságát. Kétségtelen, hogy ilyen törvényszerűség a szándékos bűnözés körében is ismert, azonban éppen a szándékosság és a gondatlanság közötti büntetőjog-dogmatikai különbség teszi célszerűtlenné a szándékos bűnelkövetés körében meghonosodott elv automatikus alkalmazását a gondatlan bűnözésre.

Aligha téveszthető szem elől, hogy míg a szándékos tettnek valamely károsnak tekintett következmény előidézése a célja, a bűnelkövető - olykor tervszerűen - ennek érdekében munkálkodik; addig a gondatlan cselekményt okozóban legfeljebb a kár bekövetkezési lehetőségének képzete idéződik fel a rossz döntéskor, majd a cselekvés végrehajtása alkalmával. A tipikus azonban az, hogy a következmény képzete fel sem merül benne. Jelentős különbség az is, hogy míg a szándékos tett során a kívánt következmény általában létrejön /és viszonylag ritka a büntetőjogilag is értékelhető kísérlet/, addig a gondatlanságból fakadó hibás magatartás gyakori, és viszonylag elenyésző ezek közül az, amelyet a büntetőjog méltányol. Tudjuk: e hibás magatartások jelentős részében a tettetől független, általa befolyásolhatatlan körülmények segítenek a következmény /vagy a súlyos következmény/ elmaradásában.

Ezt a szemléletet ma még sem a jogalkotás, sem a bírói gyakorlat nem veszi tudomásul. Így pl. 1985-ben a közlekedési balesetet előidéző,

halált okozó személyek 98,7 %-át, a közlekedési balesetet előidéző, testi sértést okozó tettek 29,1 %-át ítélte a bíróság jogerősen szabadságvesztésre. Lényegében ugyanez a helyzet az üzemi balesetek körében. Itt a halálos balesetet okozók 88 %-át, a testi sértést előidézők 30,6 %-át ítélte szabadságvesztésre a bíróság. /Arra ehelyütt nem kívánok részletesen kitérni, hogy vajon mennyire helyénvaló a gondatlanságból súlyos következményt előidézők körében a szabadságvesztés büntetés ilyen magas arányban történő kiszabása. Kérdésként jelentkezik ez még akkor is, ha tudjuk, hogy a büntetések túlnyomó többségét a bíróságok ma már felfüggesztik./

A gondatlan bűnelkövetők megítélése során az egyetlen helyes megközelítési mód a gondos modell mérceként való alkalmazása. Arra azonban ezúttal is tekintettel kell lenni, hogy a gondos modell szerint cselekvő, viselkedő személy nem azonos a minden körülmények között tökéletes magatartást tanúsítóval, a soha nem hibázó egyénnel. A kriminálpolitika eszközeivel nem az egyébként jogkövető személy véletlenül súlyos következményt előidéző egyetlen tettét kell megakadályozza, hanem azt kell elérje, hogy a többségtől deviáns viselkedése alapján jól elkülöníthető személyek ne idézhessenek elő olyan tettet, amelynek súlyos következménye lehet. Az ettől eltérő felfogás speciálpreventív szempontból etikailag elfogadhatatlan, mind speciál-, mind generálpreventív nézőpontból irracionális.

A gondatlan bűnözés körében éppen ezért hosszabb távon kell figyelmet fordítani az egyén tetteire. Egyetlen - mégha súlyos következménnyel is járó - normaszegése nem alkalmas arra, hogy a társadalomra veszélyességéről állást foglalhassunk. A helyes módszer az ember normakövetésének folyamatos figyelemmel kísérése és olyan területeken, ahol erre lehetőség van /mint pl. a közlekedés és az üzemi munkavégzés/ a normaszegések gyakoriságának és potenciális veszélyességének együttes szem előtt tartása mellett a viszatérően normaszegő személyekkel szembeni fellépés.

Ennek a beavatkozásnak kell elérnie, hogy az egyén képes legyen a korábinál jobban eleget tenni a környezet elvárásainak; másrészt érzékeltetnie kell, hogy az addig tanúsított viselkedés már meghaladta a társadalmilag még megtűrt deviancia mértékét. Az első cél a hiányosságok pótlását célzó utánpótlással, a második a következetes/elrettető, de nem megtorló jellegű/ büntetéssel érhető el. A gondos modell szerint cselekvő személy által felállított mércét el nem értők következetes ellenőrzéssel szűrhetők ki. Minden eddigi tapasztalat arra utal, hogy a balesetek körén belül az ember magatartását befolyásolni kívánó módszerek közül a leghatékonyabb a veszély felismerésére és elkerülésére irányuló képzés és továbbképzés. Ehhez képest - a jelenlegi hazai gyakorlattal ellentétben - a szabályismeret fokozása érdekében tett erőfeszítések, valamint a büntetéssel fenyegetés alárendelt jelentőségűek.

Ilymódon építhető csak be eredményesen a gondatlan bűnözés megelőzésébe a társadalmilag racionális generálpreventív cél: az egyéneket nem a súlyos vagy még súlyosabb kárkövetkezmények elkerülésére kell ösztönözni /amire valójában csak a szándékos bűncselekmények megvalósítása körében képesek/, hanem arra, hogy az értékek tiszteletét a normaszegésektől való tartózkodás útján valósítsák meg.

Végezetül meg kell jegyezni, hogy a baleset-specifikus gondatlan bűncselekmények megelőzése érdekében kifejtett tevékenységek közül a leghatékonyabbak egyrészt az emberi hibázást és annak következményeit kizáró kedvező szituatív feltételek biztosítása érdekében tett erőfeszítések; másrészt a már bekövetkezett károk csökkentését szolgáló intézkedések. Az egyéb gondatlan bűncselekmények visszaszorítása - jelenlegi ismereteink szerint - leginkább olymódon fokozható, ha növeljük a társadalom érzékenységét e cselekményekkel szemben. Ez együttjár azzal, hogy e változás kedvezően befolyásolja az egyéni értékrendszert. Mindennek előfeltétele azonban az, hogy a társadalom irányítói felismerjék és helyesen értékel-

jék e gondatlan bűncselekményeket és ezek valós vagy potenciális következményeit.

Idézett irodalom

- 1 Burján László - Halász György: A magyarországi személysérüléssel közúti balesetek súlyossági osztályaihoz tartozó népgazdasági veszteségek kidolgozása. KTI tanulmány 1981.
- 2 Irk Ferenc - Nagy István Endre - Roszmusz András - Iörök Mária: A balesetek kockázatelemzéséből levonható főbb tanulságok, különös tekintettel a korszerű technológiák kockázatára. OMF B tanulmány 1985.
- 3 Bakóczi Antal: A bűnözés gazdasági következményei és a bűnmegelőzés. In: Szük László /szerk./: A bűnmegelőzésről II. IM Tudományos és Tájékoztatási Főosztály kiadványai 7. tanulmánykötet. 1984. 4-50. old.
- 4 Krántz Mariann: A társadalmi vagyont gonddal károsító bűnözés. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 19. kötet /1982./ 182-231. old.
- 5 Filozófiai kislexikon. Kossuth 1980. 345. old.
- 6 Józsa Péter: Kód - kultúra - kommunikáció. Népművelési Propaganda Iroda 1978. 8. old.
- 7 Filozófiai kislexikon. I.m. 92. old.
- 8 Murányi Mihály: Társadalmi tudat, struktúra, funkció. Kossuth 1980. 54. old.
- 9 Hankiss Elemér: Megismerés és értékelés. Valóság 1974/1. 25-36. old., Losonczi Ágnes: Az egészséggel kapcsolatos érdekek és értékek változásai. Szociológia 1980/1. 53-61. old.
- 10 Hankiss Elemér: Értékszociológiai kísérlet. Népművelési Propaganda Iroda 1976. 64. old.
- 11 Heller Ágnes: A szándéktól a következményig.

Magvető 1970. 295.old.

- 12 Losonczi Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. Gondolat 1977. 392.old.
- 13 Somogyi Manó: Az Óbudai Hajógyár munkásainak helyzete. Szociálpolitikai Tanulmányok, Budapest 1900. 106-147.old.;
Gábor Antal: Az utolsó évek munkásmozgalmi Magyarországon. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1909. 466-479. old.;
Gereblyés László: Az építőmunkások életéről. Válasz 1937. 540-556.old.